

Вера Б. Чолаковић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

ПАЛЕОГРАФСKE ОСОБИНЕ СЛУЖБЕ Св. АТАНАСИЈУ И КИРИЛУ

Апстракт: *Рад² доноси палеографски опис Службе Св. Атанасију и Кирилу, ћириличног рукописа српске редакције из прве половине 18. вијека. Рукопис је дио ризнице Музеја Старе православне цркве у Сарајеву. Структурна односно тематска специфичност рукописа условила је модификовање писма од почетка до краја рукописа, тј. према тематским цијелинама, што је подстакло да се прецизирају типови писма употребљеног у рукопису и да се истражи функционална употреба писма, тј. однос писма и садржаја.*

Кључне ријечи: *Служба Св. Атанасију и Кирилу, палеографски опис, типови ћирилице, српскословенска епоха.*

1.0. Увод

Служба Св. Атанасију и Кирилу представља рукопис српске редакције с почетка 18. вијека, писан ћирилицом. Дио је ризнице Музеја Старе православне цркве у Сарајеву (стари број инвентара 12), гдје се и данас чува.³

Већ првим прегледом рукописа примјећује се да није писан истом варијантом ћирилице од почетка до краја. Постављени циљ представља прецизирање особина и типа писма којим је рукопис писан, као и функционалне употребе писма у цијелокупном рукопису, тј. каква је веза између писма и садржаја. Поред издвајања палеографских особина проучаваног споменика, радом настојимо допринијети сазнавању токова развоја историје српске ћирилице.

¹ vera.colakovic@flf.unibl.org

² Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик у средњовјековним споменицима Босне и Хума* (2014–).

³ Захваљујем свештеницима Вањи Јовановићу и Велимиру Дивљановићу на отворености за сарадњу и уступљеним снимцима рукописа.

2.0. Опис рукописа.

Служба Св. Атанасију и Кирилу помиње се у два рада: аутори првог су В. Мошин и С. М. Траљић, а другог Л. Мирковић. Мошин и Траљић, као и Л. Мирковић, дали су кратак опис рукописа у попису старих књига и старина. Том приликом и у једном и у другом раду наведено је да је рукопис „српске редакције”, без даљих језичких и ортографских напомена. Рукопис је писан ћирилицом, а прецизирање типа писма изостаје у Мирковићевом раду (1936), док Мошин и Траљић стављају напомену о типу писма – „калиграфски полуустав”.

Рукописна ћириличка књига *Служба Св. Атанасију и Кирилу* написана је на папиру и увезана у кожни повез. Садржи укупно 29 листова, од којих је исписаних 27. Листови су исписивани двострано. Нема изворне пагинације, али се виде графитном оловком дописани бројеви листова на првој страни листа.⁴ Нумерисање почиње од првог исписаног листа, прескакањем првог празног.⁵ Листови су величине 19,50 x 27,50 цм.

Датирање споменика утврђено је на основу водених знакова, чији опис одговара воденим знацима из 18. вијека. Опис су дали Мошин и Траљић (1959: 74), а Л. Мирковић приложио је и цртеж једног од знакова (1836: 25).

2.1. *Назив рукописа.* У старијем кратком Мирковићевом опису рукопис је насловљен *Служба Св. Атанасију и Кирилу* (1836: 25). Исто именовање задржано је у евиденцији Музеја Старе православне цркве, новијег датума. Мошин и Траљић у свом кратком опису користе потпунији назив *Зборник служба св. Атанасију и Кирилу, са синаксаром и еванђељима* (1959: 74) јер, поред службе, рукопис садржи и друге тематске цјелине. Иако је потпуније именовање *Зборник служба Светима Атанасију и Кирилу*, у раду смо задржали старији Мирковићев наслов, јер је уједно и наслов према тренутној евиденцији.

2.2. *Тематска структура књиге.* Рукописна књига *Служба Светима Атанасију и Кирилу* има специфичну зборничку структуру, па поред самог текста службе садржи и друге дијелове: Синаксар (памет), Сказаније о читању јеванђеља, а на самом крају и многољетија патријарсима.

Тематску структуру⁶ књиге чине:

- 1) *Служба Св. Атанасију и Кирилу*⁷ (лист 1а–146),

⁴ Обиљежени листови графитном оловком највјероватније потичу од Мошина и/или Траљића, јер су подударни са њиховим ознакама у кратком опису из 1959. године (1959: 74).

⁵ Приликом навођења листова придржаваћемо се дате нумерације.

⁶ На цјелине рукописа указали су Мошин и Траљић (1959: 74).

⁷ Као богослужбени жанр, служба је примарно намијењена молитвеном чину, а у овој служби молитвено обраћање, поред Атанасију и Кирилу, усмјерено је и ка Богородици, што је у непосредној вези са житијем светитеља Атанасија и Кирила.

- 2) Синаксар или памет, пролошко житије светитељима Атанасију и Кирилу (146–186),
- 3) Сказаније о читању јеванђеља (19а–26а),
- 4) Многољетија четворици патријараха: цариградском Јеремији III (1715–1726), александријском Самуилу (1710–1724), антиохијском Атанасију (1686–1728) и јерусалимском Хрисанту (1707–1731). Мошин и Траљић обиљежавају као запис, а Л. Мирковић објављује сва четири многољетија у свом раду (1936: 25).

Главни дио рукописа су прве двије цјелине, писане су и украшене на исти начин, док се разлике уочавају у посљедње двије цјелине. Записа нема, тако да нема података о мјесту настанка књиге, као ни о писару или писарима.

2.3. *Боје и орнаментика*. Рукопис је писан црном и црвеном бојом, а орнаментика уз то и свијетлоплавом и окержутом, а заглавља сказанија украшена су црном, црвеном и сивом бојом. Служба садржи двије богате илуминације исцртане прилично прецизним и вјештим потезима (Прилози, Слика 4), док сказаније почиње заглавним украсом ужурбанијих и немарнијих потеза (Прилози, Слика 5). Издвојена увећена иницијална слова у прве двије цјелине обавезно су лијепо и вјешто украшена или у стилу заглавља или извијеним линијама које завршавају листићима. Текст је груписан у прилично правилан правоугаоник, чију правилност ремети десна ивица текста, а с лијеве стране издвајају се иницијална црвена увећана слова.

3.0. *Палеографски опис и типолошка питања*

Мошин и Траљић одредили су писмо *Службе* као калиграфски полуустав, без детаљнијих напомена о писму различитих тематских цјелина на које су указали, иако се с промјеном садржаја унеколико модификује писмо. Устањена подјела ћириличног писма на устав, полуустав и брзопис (скоропис), још од половине прошлог вијека, пропраћена је неуједначеним ставовима и непотпуно дефинисаном терминологијом. При диференцирању у типове ћириличног писма користи се критеријум система писања (дволинијско или четворолинијско), подстакнут моделом грчко-латинске палеографије. У својим радовима из 1948. и 1965. године⁸ В. Мошин указао је на мањкавости тог критеријума,

⁸ У свом раду из 1948. В. Мошин указује на то да је питање типова јужнословенског писма неодређено и да постоје сасвим супротна гледишта у вези с тим шта треба звати уставом, а шта полууставом (1948: 319), да би у раду из 1965. године, настојећи дефинисати на шта се односе ти термини, издвојио одређене особине устава и полуустава.

3.1. Писмо прве двије цјелине рукописа

Поред слова у врсти, јављају се нешто већа слова на почетку мањих тематских цјелина, али „уклопљена у шири низ”. В. Јерковић их је одредила као „већа слова”, запажајући их у српским ћириличким споменицима (1990: 114). У нашем рукопису појављују се недосљедно као почетно слово антропонима (Атанасије, Кирил) и код именица попут *отац* (*оче*) и *архијереј*, што је назна-

49

ка тежње ка употреби великог слова, која ипак није спроведена. Инвентар великих, као и увећаних слова у низу у тексту, углавном одговара инвентару слова у реду.

Слово <а> има више алогографских варијаната. Основни облик слова <а> јесте дволинијско уставно слово, које одликује дебело, право, благо улијево искошено стабло и елипсаста спљоштена петљица, што полази од врха стабла и спушта се до доње замишљене линије. Први алогограф је истог облика, само што се издиже изнад горње линије, а најчешће се јавља у случају издвајања мање тематске цјелине унутар текста и у иницијалној позицији код имена *Атанасије*.

Брзописно слово <а> посвједочено је у тексту, најчешће у иницијалној позицији код имена *Атанасије*, али и у финалној позицији у ријечи на крају реда, када се вијугаво стабло изразито спушта у доњи међупростор (46/11). Посвједочено је брзописно <а> у форми с изразито издуженим стаблом које залази у оба међупростора истовремено у иницијалној позицији у ријечи (126/13, 186/7).

Слово <в> има вертикално дебело стабло, угластију мању петљицу и дужу пречку (горњу вертикалну линију), која завршава привјеском (квачицом) искошеним улијево. Обавезно је дволинијско и устаљене форме. Танко јер <в> истог је облика као <б>, само без пречке, а код стандардног облика лигатуре јери <ы> не јавља се спојница.

Слово <в> писар пише на више различитих начина. Архаични дволинијски облик слова има дебело окомито стабло с угластим спојеним петљицама (6а/13, 76/18). Поред тога, присутно је бубрежасто *в* и бубњевито *в*, а њихова употреба везује се за иницијалну позицију у ријечи и за почетак тематске цјелине у виду тзв. „увећаног” слова: бубрежасто *в* (36/6, 56/11, 156/6, 166/26), бубњевито *в* (17а/6).

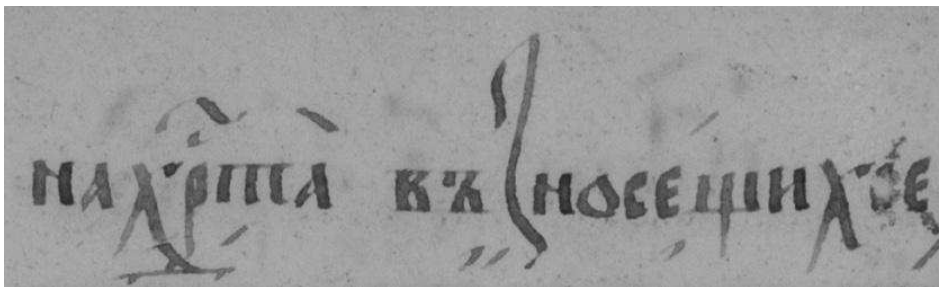
Слово <г> дволинијско и устаљено, има исту форму као слово <б>, само без петљице.

„Сједеће” слово <д>, петопотезно, завршава се ножицама у доњем међупростору, које су благо укошене једна према другој, или је лијева окомита, а десна улијево укошена. Ножице могу бити дужине као горњи дио слова.

Слово <е> издужено је и везано за медијалну и финалну позицију, док се за иницијалну позицију и позицију иза вокала везује широко отворено <е>, условљено правописном нормом (егѡ [46/6], едина бѣмѣти [9а/24], сѣае [1а/7]). Језичак може бити окренут горе или доље. Код широког *е* може имати украсну тачку, али нема архаични чекић на језичку.

Слово <ж> има облик код кога се краци спајају нешто испод горње линије, а у вертикалном пресеку слово је узајамно пропорционално.

Основни и најзаступљенији облик слова <з> јесте у форми устаљеној још у 14. вијеку, с повијеним завршетком (репом) улијево у доњем међупростору. Поред тога, писар користи и брзописно једнопотезно <℥>, изразито извијено и вишелинијско (56/24, 9а/1, 106/24, 11а/1, 146/1, 176/3; в. Сliku 1).

Слика 1. Фрагмент листа 11а

Слово <и> редовно долази с алогографом <ї>.

Код слова <н> два стабла спаја коса линија која почиње нешто изнад доње замишљене линије. Такво слово <н> прати слово <н> код кога је спојна линија само благо искошена од лијевог ка десном стубу. Представља модификовано слово, које се приближава данашњем изгледу слова н.

Код слова <к> увијек је од правог и окомитог стабла одвојен други дио (краци). Краци су у облику улијево искошеног слова <г>, са два прелома (други је испод првог). Форма слова с облим крацима није посвједочена у прве двије цјелине рукописа.

Код слова <л> двије косе линије спајају се на горњој граници дволинијског система. Лијева линија је редовно танка, а десна дебела. Стабло (десна линија) понекад може прећи у горњи међупростор (14а/23).

Слово <м> је четворопотезно. Задржава карактеристике уставног типа и разликовање танких и дебелих линија. Форма с лучним средњим дијелом није посвједочена у рукопису.

Писање више варијаната карактеристично је за слово <о>. Основни најчешћи облик јесте елипасто, угласто о, а прати га варијанта округло, обло о, које може бити пунктирано у лексеми *око* (7а/16). Јавља се варијанта широко о (оче [1а/6], отрокъ [46/22], опалмаже [7а/18]).

Два окомита стабла код слова <п> спаја танка пречка, некад прелазећи удесно и улијево преко тачака спајања.

Стабло графеме <р> редовно право и окомито залази у доњи међупростор, а елипсаста, уска главица остаје изнад доње линије. У посљедњем реду стабло може бити завијено и запетљано, што је украсни манир (10а/27).

Основни облик слова <с> јесте облик плитког лука, а као увећано или велико слово јавља се широко <с>.

Посебно је важна графема <т>, посвједочена у више форми. Јавља се једностабло и тзв. троного *т*. Типично уставно једноного *т*, уоквирено у дволинијски простор, скоро па сасвим симетрично, изузев нешто дужег лијевог привјеска, прати знатно заступљеније троного *т*, али изразито правих дебелих стабала, повезаних танком пречком. Ипак, троного *т* основни је показатељ јасног модификовања устава, другачије речено – утицаја који устав трпи из брзописа. Појављује се брзописно високо слово *т*, издужено у горњи међупростор, са пречком која почиње од стабла и иде улијево, слично броју 7 (5а/1).

Поред диграма <ѿ> уобичајено је лигатурно у (8). Вертикална лигатура има облик недовршене осмице, оштрих линија. Није посвједочена варијанта малог слова са ситнијим словом *о* на које налијеже птичица.¹⁰

Слово <ф> у дволинијском систему има широки круг кроз чију средину пролази издужено четворолинијско стабло клинастог облика са вертикалном цртицом на врху слова, тј. надвученом цртом (16/25, 106/19).

Слово <х> редовно залази у доњи међупростор, а краци се укрштају у дволинијском простору.

Графема *омега* пише се на више начина: као уставна симетрична омега (све линије исте висине), али и модификована једнопотезна омега без унутрашње линије (14а/16). Јавља се и затворена омега, у облику два спојена зашиљена слова *о* (26/4, 136/8), затим спојена једнопотезна омега, попут обореног броја 8 (186/23), која може бити и пунктирана <ѿ>: (14а/7).

Слово <џ> залази у доњи међупростор средишњом линијом, која може да се сужава или задржава исту дебљину.

Морфолошки облик слова <џ> исти је као у уставом писаним рукописима 14. вијека: два дебела права стабла и једна танка подница која их спаја, а ножица, сужавајући се, залази у доњи међупростор.

Слово <ч> асиметрично је, са стаблом укошеним удесно и плитком чашицом у облику ракли.¹¹ Слово <ш> уобичајеног је облика.

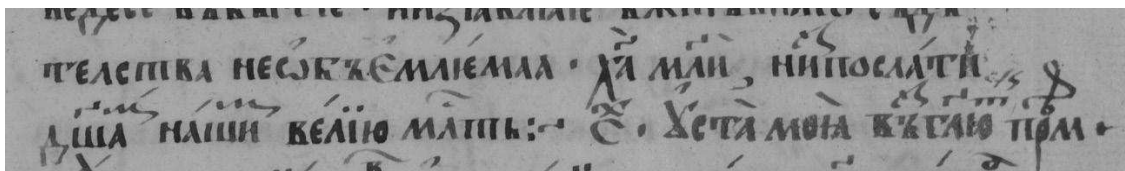
Графема *дебело јер* <ѡ>, поред дволинијског, има високу варијанту, која прелази висину горње линије. Дволинијско је са правим или благо укошеним

¹⁰ Заступљено од 14. вијека (уп. Јерковић 2004: 98).

¹¹ У употреби од 14. вијека (уп. Јерковић 2004: 98).

пехара <Ў>. Слово <Р> има право стабло, горњу петљицу облу и знатно мању, а доњу већу и угласту. Може доћи с украсном тачком на средини стуба. Друге варијанте су бубњевито и бубрежасто *в*, а у једном случају и у виду прелазне форме између бубњевитог и „вите” (13а/7). Велико слово <К>, тј. нешто веће у врсти, може бити спојено (стабло и краци), или пак изведено извијеним и таласастим линијама (18а/19).

Инвентар надредних слова чине: а, б, в, г, д, е, ж, з, н, к, џ, н, о, п, с, т, х, ѿ, ѣ. Натписано слово <а> није често, има дуг, извијен у лук стуб, који заправо прелази у титлу (7а/14). Слово <б>, посвједочено само једном (8б/25), јавља се у брзописној форми као сасвим удесно оборено слово. Слово <в> разликује се од основног слова у врсти по томе што надвучена и подвучена линија прелазе улијево преко спојне тачке са стубом. Слова <г>, <к>, <н>, <т> јесу као у врсти. Слово <с> задржава облик као у врсти, а може бити веома мало. Слово <н> има једва примјетну спојну линију. Краци код надредног слова <х> дужи су изнад пресека, а слово <ж> има краке у облику надредног слова <х> кроз чији пресјек пролази вертикални дуги стуб. Морфолошки облици надредног слова <д> варирају, а одликују га дуга подница и дужи дебљи лијеви стуб. Може бити без ножица, с једном ножицом, или с обје, а спајање ножица не мора бити на самом крају поднице. Лијеви стуб може имати извијен тањи почетак. У кинонару ножице могу бити једна изнад поднице (лијева), а друга испод (десна), као на стр. 17б/23. У брзописном облику пише се надредно слово <ѣ>. Стуб, нагнут удесно, пише се с петљицом у једном потезу, а пречка је дуга, заталасана и хоризонтална. Може бити дужа с лијеве стране. Друга варијанта слова јесте једнопотезно *јат*, пречка се савија и прелази у стуб који се завршава петљицом (7а/13; в. Сliku 2). У таквом облику *јат* се јавља и у врсти, обично на крају реда (12а/27). Међу надредним знацима посебно издвајамо <з> и <џ> (7а/13), који представљају таласасту линију са закошењима (в. Сliku 2).

Слика 2. Фрагмент листа 7а

У рукопису су посвједочене лигатурне реализације, које изражавају писарев индивидуални печат, али и устаљене моделе. Лигатуре малих, тј. основних слова у тексту јесу: т + в (16/21; 6б/12; 7б/15); т + р (16/14; 2а/15; 5б/10; 13б/1;

146/6); т + р + д (6а/23); г + о (46/16; 12а/23; 12а/27); а + в са надредним д у *раѡѡнсе* (7а/14).

Дио словног инвентара малих, тј. основних слова одликују уставне особине старијих споменика, док извјесна слова имају више алогографских варијаната, а јављају се и слова из брзописа. Типично уставна обиљежја имају графеме: б, г, є, ж, н, к, л, м, п, с, ч, ш, ы, њ. Дволинијска су слова и задржавају разликовање дебелих и танких линија, пропорционалност и устаљеност облика. Одређена слова излазе из граница двије замишљене линије, попут „сједећих” слова (д, ц, ш), затим р и х.

Прелазак с устава на полуустав праћен је фреквентнијом употребом више варијаната за исто слово у једном рукопису. Од других полууставних особности уочавају се: присуство графеме *дзело* у функцији слова, <ї> у тексту и мајускулно слово <Ї> у наслову, троного т, издужена тита, учестала употреба надредних слова и лигатурних спојева, као и појава интерпункцијских знакова и обиљежавање акцената.

3.2. *Писмо треће и четврте цјелине рукописа*

Друге двије цјелине рукописа исписане су графемама танких линија.

3.2.1. Сказаније о читању јеванђеља по својој форми ближе је брзопису. Дуктус одликују правилни потез, па је текст читак. У трећој цјелини рукописа број редова исписаног текста варира (најчешће 29 редова). Извршено је поређење одређених слова из треће цјелине са првом и другом цјелином, с посебним освртом на разлике и појаву типичних брзописних слова.

Сказанија карактерише употреба специфичних слова из брзописа, као што су: квадратно *в*, оборено *б*, троного *т*, извијено *т*, оборено *д*, брзописно *ж*, издужено и извијено *з*.

Слово <в> јавља се у више варијаната. Користи се дволинијско, угласто. Разликује се од <в> из прве двије цјелине по пречкама које прелазе улијево преко стабла, попут надредног слова <в>. За разлику од прве двије цјелине, овдје је уобичајено брзописно <в> у двије форме: 1. сасвим квадратно и 2. са десном страном квадрата која није равна, него је благо заобљена (19а/14, 256/20), а то је позната прелазна форма од уставног *в* ка чисто квадратном брзописном. Друга новина је слово *в* у виду грчке вите, која долази као „грчки курзивни елеменат” (Станишић 2015: 336). У рукопису се обично јавља као велико или нешто увећано слово, али је потврђено и као слово у реду (256/19).

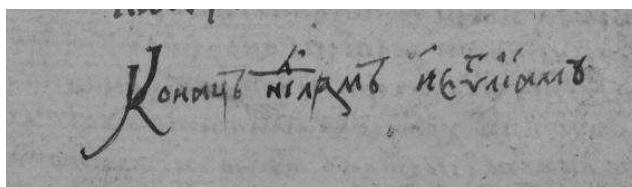
Велико слово *в* има више варијаната: бубњевито, бубрежасто, у облику *вите*, архаично – с украсном тачком у наслову (уп. Прилог, Слика 5).

Слово <б> задржава дволинијску варијанту (25а/7), попут оне из прве двије цјелине, али се јавља и *б* оборено удесно (19а/10, 19а/11, 25а/5, 25а/24). Овдје постаје уобичајено, док се у претходом дијелу рукописа само једном појавило, и то као надредно слово.

Слово <т> у треногој варијанти разликује се од треногог *т* из прве двије цјелине по томе што пречка прелази улијево, продужујући преко спојне тачке са стубом, чиме се нарушава симетрија слова. Друга варијанта је високо *т* у облику броја 7, а карактеристично је као натписано слово над омегом (в. Прилог, Слика 5).

Брзописна слова – квадратно *в*, положено *б* и треного *т* – обиљежје су и других српских споменика писаних ћирилицом.¹² Б. Чигоја указује на њихово постојање у *Поменику манастира Крушедола*, српском ћириличком рукопису из 16. в. из манастира Крушедол, додајући да су присутна и у другим балканским споменицима (2009: 211–212).

Слово <д> може бити петопотезно, са квачицама испод поднице (25а/22). Тропотезно *д* без квачица испод поднице (25а/27, 23б/29) долази као натписано слово. Оборено *д* има издужене краке (25а/29; в. Слика 3).

Слика 3. Фрагмент листа 25а.

Дебело јер има вертикални положај, али може бити сасвим оборено удесно (в. Слика 3).

Слово <ж> је брзописно: стуб пресијеца отворена хоризонтална осмица.

Слово <з> може бити извијено са главом (24а/20), какво се јављало и у прве двије цјелине рукописа. Млађи облик слова <з> личи на данашњи (19а/14;¹³ в. Прилог, Слика 5).

Облик слова <к> разликује се од облика из прве двије цјелине по облику другог дијела слова. Стуб је прав и окомит, а други дио слова одвојен је и у облику лука (облик слова *с*).

¹² Потврђено је, нпр., у *Струшком препису Душановог законика* (Јерковић 2000: 265).

¹³ Уп. Јерковић 2004: 99.

Слово <ѐ>, поред архаичног облика, има облик млађег¹⁴ једнопотезног са два лука.

Једна варијанта слова <о> у овом дијелу рукописа јесте <о> у облику троугла.

3.2.2. Многољетија патријарсима написана су брзописом (скорописом) са свим карактеристичним обиљежјима. У поређењу са претходним цјелинама рукописа, као и са трећим дијелом (Сказанија), уочавају се разлике у морфологији слова. Посебно се издваја слово <л>, које има стабло знатно спуштено у доњи међупростор и завијено улијево, а затим завијено нагоре (облик луле).¹⁵ Другачије је и слово <д>. Оборено је сасвим улијево, краци се спајају под оштрим углом, а између њих је петљица (в. Прилог, Слика 6).

Специфично у овом кратком тексту јесте слово <џ>, које подсјећа на латинично слово (27а/3, 27а/5; в. Прилог, Слика 6).

Слово <с> може бити мали лук, може бити широко, али и издужено у горњи међупростор (27а/ у редовима: 1, 5, 10, 11, 19).

Специфично је и велико слово <Ѣ>, које има изглед данашњег писаног слова <б> (27а/2, 27а/15).

Слово <т> слично је као у трећем дијелу рукописа, треног или високо (попут броја 7). Исте форме је слово <ѐ>, као и квадратно в, те положено б.

У инвентару графема Многољетија нема графеме *јат*, па је умјесто ети-молошког јата код лексеме написано <ѐ>: *лѣта* (27а/9); в. Прилог, Слика 6).

Иако су посвједочени *јерови* (27а/18), у групи /вѣ-/ записано је /ва-/: *васѣго* (27а/9, 13).

3.3. Однос писма и садржаја у проучаваном рукопису

Садржај и писмо су у непосредној вези, тако да оно што се чита у молитви, као чину служења Богу или молитвеном обраћању светитељима, прослављању светитеља, прати свечано, уставно писмо. Тако В. Мошин, одређујући писмо према „сврси коју има” (1965: 165), износи: „Славенски устав [...] јесте свечано и лагано писмо; оно има за сврху љепоту, правилност, црквену достојанственост. Устав је карактеристичан за доба када писменост има првенствено литургијски карактер. [...] Славенски полуустав карактеристичан је за доба када је писменост прерасла литургијске оквири и показује шири књижевни развој” (1965: 165–166). Овдје су, ипак, истакнуте калиграфске особине. Показало

¹⁴ Од 16. вијека (уп. Јерковић 2004: 98).

¹⁵ „У рукописима из XVI и XVII века запажена су слова са јачим продужецима различито обликованим” (Јерковић 2004: 99).

се, с временом и развојним путем кроз који је прошла српска ћирилица, да се полуустав „може срести и у црквеним књигама и у пословној преписци, што значи да функционално покрива и оне области у којима се употребљавају устав и брзопис” (Станишић 2015: 333).

Зборничка структура *Службе*, као и тематика, одразила се на писмо. Прве двије цјелине молитвеног, богослужбеног карактера написане су свечаније, правилније, без ужурбаних немарних потеза, слова одликује правилан геометријски облик, што расвјетљује Мошинову одредницу „калиграфски”, која је наведена уз појам полуустав при одређивању типа писма рукописа. Сказаније „учи” како читати јеванђеље у богослужбеном циклусу, тако да почетни свечани изглед писма уступа пред једноставнијим, ужурбанијим, али читким.

4. Закључна разматрања

Рукопис је настао у ресавском, прецизније у постресавском периоду, на крају српскословенске епохе, дакле у временској одредници којој одговара варијанта писма – полуустав. Одређене словне особине, како смо показали, типично су полууставне. У првом реду то је излагање одређених графема из дволинијског система. С друге стране, у прве двије цјелине рукописа, које су богослужбеног карактера, сем калиграфских обиљежја, и палеографска упућују на коријенску везаност за устав. Та веза испољава се у морфолошким особинама одређених описаних слова везаних за дволинијски систем. Брзописни елементи присутни су од почетка рукописа кроз спорадичне упливе одређених слова у врсти, а више међу наредним словима, да би се у трећој цјелини (Сказанија) и типолошки издвојила карактеристична брзописна слова. Многољетија патријарсима, четврти дио рукописа, уз која Мошин и Тралић и наводе одредницу „запис”, написана су брзописом, а настала су или нешто касније или их је писала друга рука.

Осамнаести вијек, као што је познато, обиљежиће смјена српскословенског језика рускословенским, а с временом рукописне књиге биће потиснуте штампаним. *Служба Св. Атанасију и Кирилу* настаје из богослужбених потреба, али данас пружа живо свједочанство о историји српске ћирилице на крају српскословенске епохе.

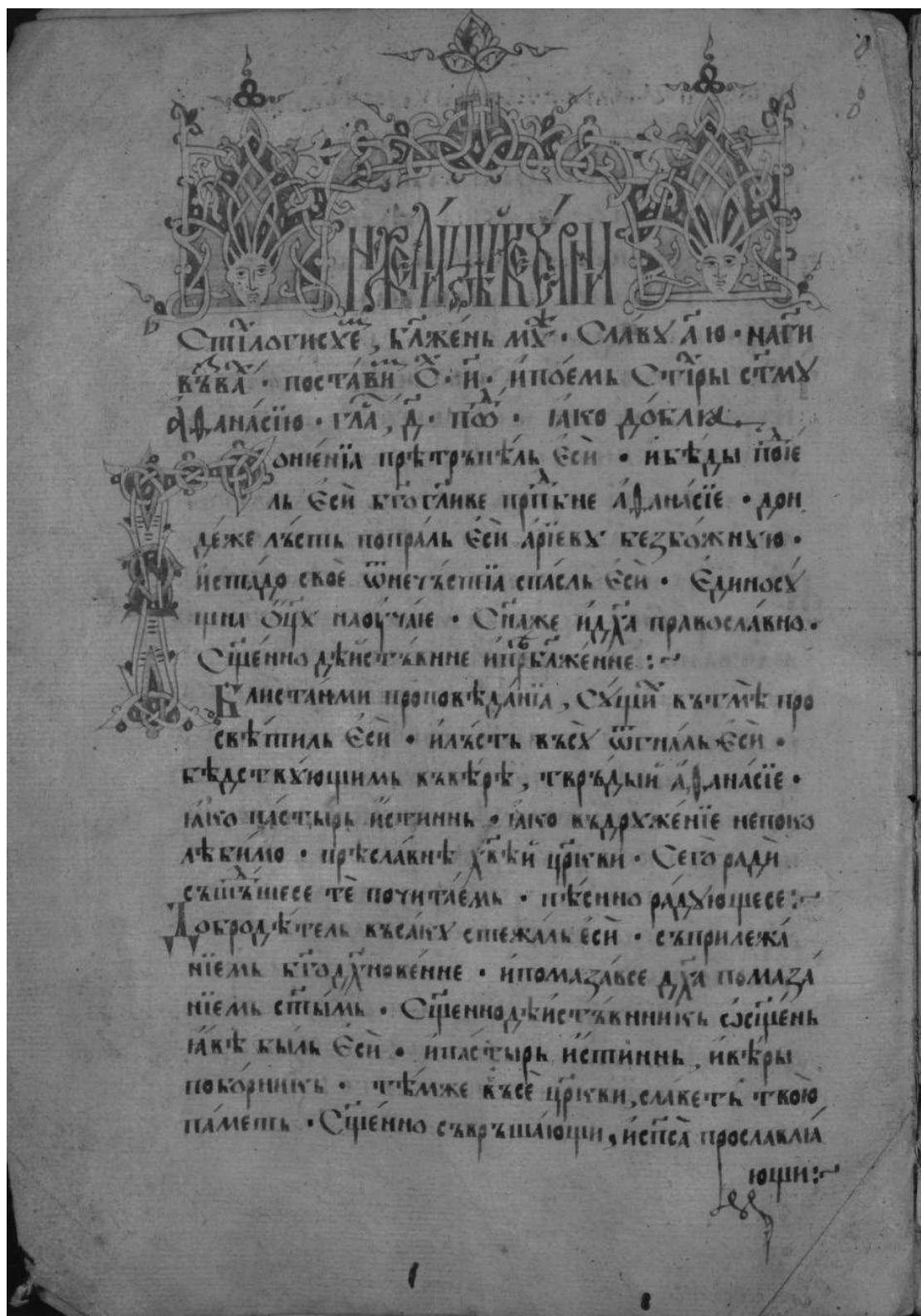
Извор:

1. *Служба Св. Атанасију и Кирилу*, рукопис Музеја Старе православне цркве у Сарајеву (стари број инвентара 12).

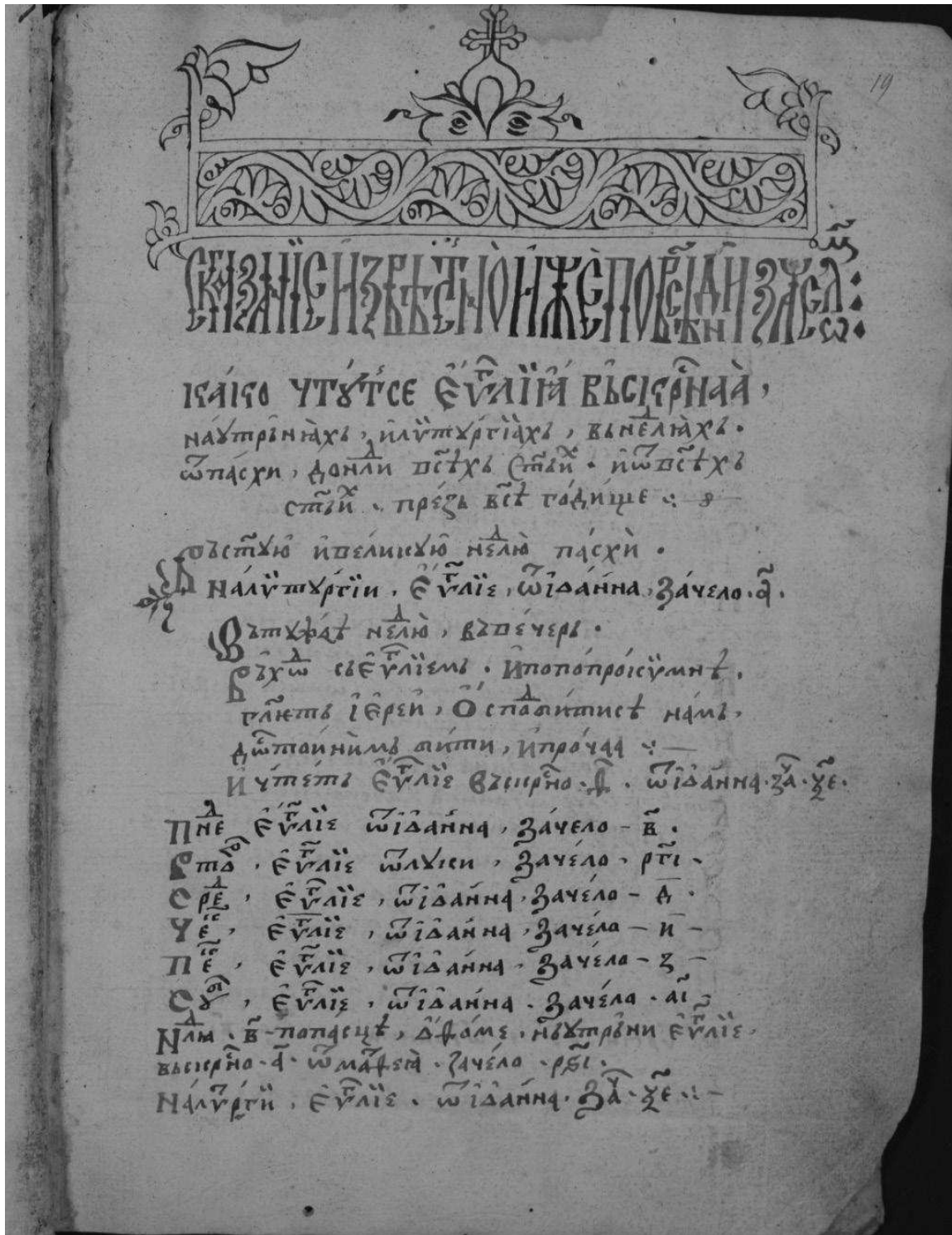
Литература:

1. Ђорђевић, Петар (1987), *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
2. Јерковић, Вера (1990), „Српска ћирилица – палеографски и термилошки проблеми”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 18/1, Београд, 111–117.
3. Јерковић, Вера (2000), „Струшки препис Законика цара Стефана Душана. Палеографска и ортографска истраживања”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, Нови Сад: Матица српска, 263–272.
4. Јерковић, Вера (2004), „Ћирилица српскословенског периода. Палеографски приступ проучавању и општи увид у њен развој”, *Предавања из историје језика*, Нови Сад: Филозофски факултет, 87–102.
5. Мирковић, Лазар (1936), *Старине Старе цркве у Сарајеву*, Споменик СКА XXXIII/65, Београд.
6. Мошин, Владимир (1948), „Др Грегор Чремошник, босанске и хумске повеље средњег вијека”, *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву*, I, Сарајево, 103–143.
7. Мошин, Владимир (1965), „Методолошке биљешке о типовима писма у ћирилици”, *Слово: Часопис Старославенског института у Загребу*, Загреб, 15–16, 150–182.
8. Мошин, Владимир, Сеид Мустафа Тралић (1959), „Ћирилски споменици у Босни и Херцеговини”, *Наше старине*, VI, Сарајево, 63–103.
9. Станишић, Вања (2015), „О ’српској дипломатској минускули’ још једном”, *Путевима српских идиома*, Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана, Крагујевац: ФИЛУМ, 331–340.
10. Чигоја, Бранкица (2009), „Једна кратка напомена о српској рукописној ћирилици (Прилог палеографији)”, *Стандардизација старословенског ћириличног писма и његова регистрација у УНИКОДУ*, књ. CXXV/20, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 209–216.

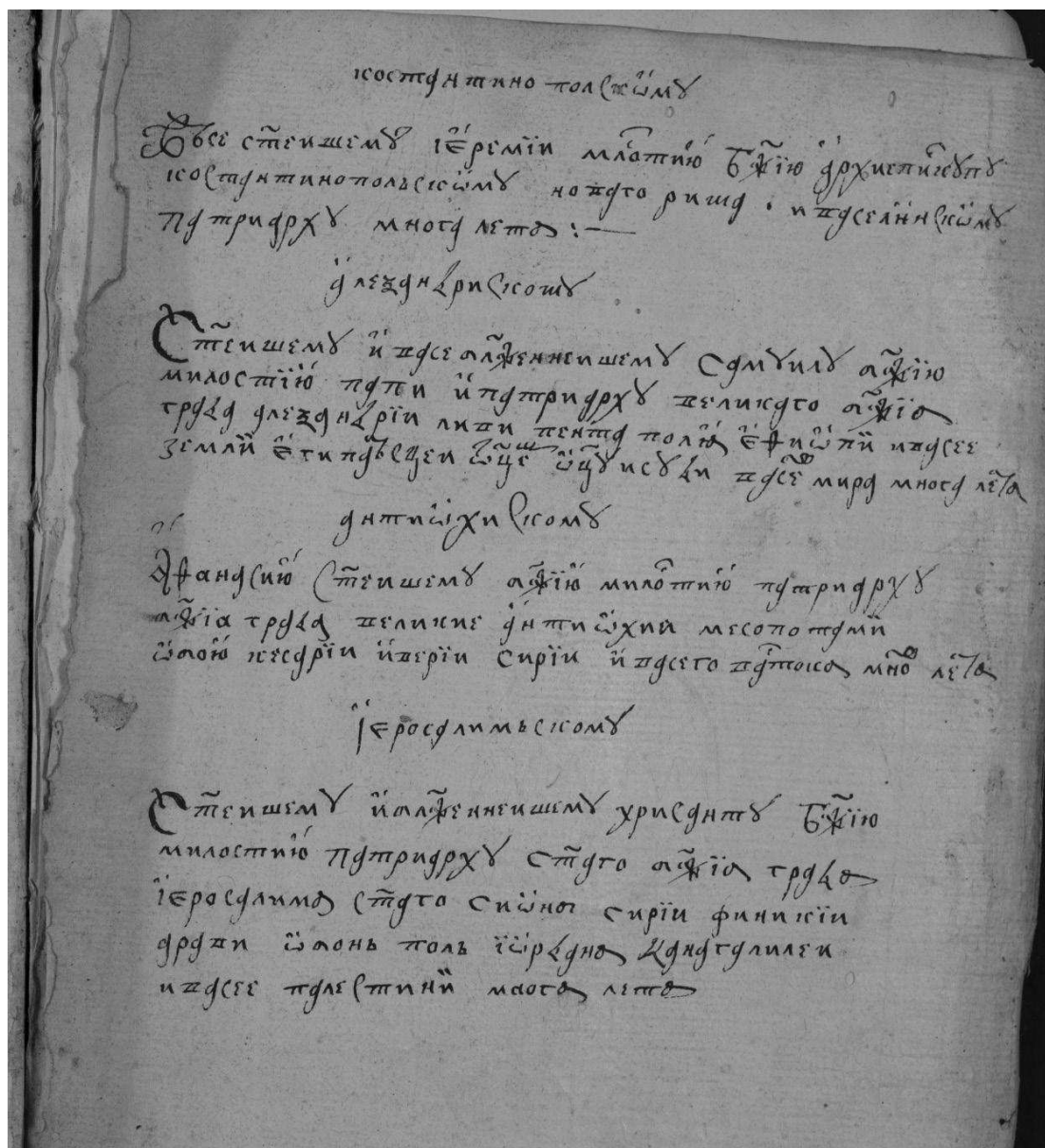
Прилози

Слика 4. Из Службе Светима Атанасију и Кирилу
(на велицѣ и вѣтерни), лист 26

Слика 5. Сказаније, лист 19а

Слика 6. Многољетија патријарсима, лист 27

ПАЛЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЛУЖБЫ СВ. АФАНАСИЮ И КИРИЛЛУ

Резюме

В работе рассматриваются в первую очередь палеографические особенности Молитвы Святым Афанасию и Кириллу, кириллической рукописи сербской редакции первой половины XVIII в., хранившейся в Музее Старой православной церкви в г. Сараево. С.М. Тралич и В. Мошин, в работе, написанной в 1959 г., предлагая перечень и краткое описание кириллических памятников в Боснии и Герцеговине, определили, что письмо, которым рукопись была написана – это каллиграфический полуустав. Структура книги обусловила модификацию письма с начала до конца рукописи, по тематическим частям, что в свою очередь поощрило исследователей уточнить какие виды письма были использованы в рукописи, а также заняться функциональным употреблением письма. Первые две части рукописи носят богослужебный характер, и помимо типичных графемных особенностей полуустава, содержат также типичные особенности устава. Элементы скорописи встречаются уже на первых страницах рукописи в качестве определенных букв в строке, а также, в еще большей степени, среди надстрочных букв. В третьей части (Сказания), в которой предлагается «инструкция» по чтению евангелия в течение года, типологически выделяются характерные буквы скорописи. Многолетия патриархам – четвертая и последняя часть рукописи – написаны скорописью.